

OD SCHRIFT

(vervolg van Vlaamse Stam okt 1981 blz 463 tot 468)

§ 1. GOTIEK CURSIEF

In de loop van de 12e eeuw bereikte de karolingische minuskel het toppunt van haar ontwikkeling. De letters hebben een mooi uitzicht en de woorden zijn goed gescheiden. Bijna alle letters beginnen en eindigen met een licht penntrekkje. Dikwijls zijn de bovenschachten gevorkt (zie Plaat 1, voorbeeld b, regel 2: de b in « corroboratum » en in « asstantibus », enz.) Men begint een diakritisch teken te plaatsen op de dubbele i om deze te onderscheiden van de u en later zelfs ook op de enkele i. De afkortingen worden talrijker en meer gevarieerd. Een belangrijke vernieuwing, die later grote gevolgen zou hebben, grijpt plaats, nl., de ronde bogen van de letters worden meer en meer vervangen door scherpe bogen. De letters krijgen aldus een hoekig uitzicht, zodat de overgang naar de gotieke minuskel voorbereid wordt (9). Er wordt algemeen aangenomen dat deze laatste haar intrede doet rond 1200 (10). Men vergelijk de voorbeelden weergegeven op Plaat 1.

In tegenstelling tot de karolingische minuskel, gekenmerkt door ronde en brede vormen en door een vierkant letterschema, onderscheidt de gotieke minuskel zich door haar scherpe en hoekige lettervormen. Daarenboven worden de letters versmald zodat de gotieke minuskel een rechthoekig en vertikaal aspect verkrijgt. Ook worden de letters meer aaneengeschreven en onderling verbonden, in het begin door schijnlassen en soms door samenvoeging van twee letters. Het onderscheid tussen de druk- en de haarlijnen wordt duidelijker (11). Op plaats 1 neemt men in de voorbeelden c en d een zeer klaar verschil waar tov van de voorbeelden a en b.

(9) Franz Steffens, *Lateinische Palaographie*, Freiburg 1903, éd française par René Coulon, Trèves-Paris 1910.

(10) Het verschijnen van de gotieke minuskel in de handschriften rond 1200 kon onlangs duidelijk waargenomen worden op de tentoonstelling « Vlaamse kunst op perkament », gehouden te Brugge in het Gruuthusemuseum van 18 juli tot 18 oktober 1981. De o.a. op het gebied van het schrift zeer goed gedocumenteerde catalogus geeft hiervan enkele merkwaardige voorbeelden.

Hans Foerster, Prof. em. van de Universiteit van Freiburg (Zwits.) in « *Abriß der Lateinischen Palaographie* » (Stuttgart 1963) en Olga Dobriache Rojdestvensky in « *Quelques considérations sur les origines de l'écriture dite gothique* » verschenen in « *Mélanges d'histoire du moyen-âge, offerts à M. Ferdinand Lot par ses amis et ses élèves* » (Paris 1925), laten nochtans duidelijk uitschijnen dat in vele handschriften de breking (« la brisure ») van de letters reeds algemeen waargenomen wordt in de loop van de 12e eeuw en zelfs in een handschrift van de regel van St-Benedictus geschreven te Capua tussen 915 en 934. Die studies hier overnemen zou ons te ver leiden. Wij houden ons aan de periode kort voor 1200 om de definitieve doorbraak van de gotieke minuskel te situeren. Overigens verwijzen wij naar onze plaat 1 waar sommige kenmerken van het latere gotieke schrift reeds bij de weergegeven karolingische minuskelschriften (voorbeelden a en b) aangetoond worden.

(11) Het onderscheid in de dikte van de lijnen heet men « drukverdeling ». De zware lijnen zijn « druklijnen » of « schaduwlijnen », de dunne daarentegen zijn « haarstrepen » of « haarlijnen » (Eg. Strubbe aang. werk).

De neiging tot de scherpe vormen, die zich reeds uitte bij sommige scribenten van de 11e eeuw (en misschien reeds in de 10e eeuw, zie voetnoot 10), wordt meer en meer verspreid in de loop van de 12e eeuw. Rond 1200 gebruiken de meeste scribenten reeds stelselmatig de nieuwe manier van schrijven : zij « breken » alle ronde delen van de letters. Weldra gaat men over tot een dubbele breuk in de plaats van een enkele (12). Uit die manier van schrijven ontstond later een eenvoudiger schrift dat men « fraktuur » genoemd heeft (zie plaat 2.).

— * * —

Wij kunnen ons nu de vraag stellen welke de oorzaken of de aanleidingen geweest zijn die dergelijke verandering in het schrift hebben teweeggebracht ?

Het tijds kader waarin zij plaats vonden hebben wij hoger reeds geschetst. De verschijnselen die wij daar hebben vermeld kunnen alleen in aanmerking komen voor het ontstaan van een cursief schrift, wat ook gebeurd is. Zij kunnen geenszins de overgang van de karolingische minuskel naar de gotieke uitleggen. Mevr. Olga Dobiache Rojdestvensky heeft in een zeer grondige studie de oorzaken nagegaan die de overgang in de hand gewerkt hebben. Hans Foerster beaamt grotendeels haar bevindingen in een recenter werk (13). Heel bondig geven wij hierna de bevindingen van Mevr. Dobiache weer.

Hoofdzakelijk stelt zij vast dat de middeleeuwse schrijfmiddelen, papyrus en rieten pen (calamus), geenszins geschikt waren om het gebroken schrift te beoefenen. Perkament en een goed gesneden vogelpen (penna avis) waren middelen zonder de welke de breking van bogen materieel niet te verwezenlijken was en deze zelfs aan de handbeweging niet kon gesuggereerd worden. Hieruit afleiden dat het gebruik van die middelen de oorzaak was van de wijzigingen in het schrift zou, in ieder geval wat de pen betreft, een niet te verantwoorden gevolgtrekking zijn. Het tijdsverschil tussen het verschijnen van de ganzepen en dit van de gebroken vormen is immers te groot. Met papyrus is dit niet het geval. Daar waar het eerst brekingen in de gebogen vormen waargenomen worden ligt dit tijdstip het dichtst bij het eerste gebruik van perkament, nl. in Italië. In het zuiden houdt het papyrus-gebruik er stand tot in de 11e eeuw. Daar gaan de opkomst van perkament en het verschijnen van gebroken schrift bijna samen (14).

Mevr. Dobiache besluit nochtans als volgt : « op het einde van de 11e eeuw begint de vogelpen het overwicht te halen op de calamus ; deze technische revolutie was de enige die in staat was de gezochte, barokke (sic) vorm van het gotiek schrift te suggereren » (15).

Deze materiële omstandigheden kunnen nochtans op zich zelf, de oorzaak niet zijn van de nieuwe manier van schrijven. Invloeden van esthetische aard

(12) Het is deze wijze van schrijven die later leidde tot een schrifttype dat men de naam « Missaal-schrift » gaf daar het meestal voor kerkelijke boeken gebruikt werd. In Duitsland werd het « Textura » genoemd en in Frankrijk « lettres de fourme » of « forme » (Fr. Steffens, aang. werk). Die benamingen vindt men echter niet vóór de 14e eeuw (zie plaat 2, a).

(13) Zie de in voetnoot (10) aang. werken.

(14) De vroegste vorm van gebroken schrift zou voorkomen in een handschrift dat tussen 915 en 934 tot stand kwam te Capua, waar de Benediktijnen van de abdij van Monte Cassino verbleven na de versnippering van de orde in 884. Franz Steffens, aang. werk.

(15) O. Dobiache Rojdestvensky, aang. werk, p. 701-702.

en wijzigingen in de smaak hebben zeker een overwegende rol gespeeld. Hebben de scribenten van die tijd, of liever de magisters van de scriptoria er naar gestreefd de strekkingen van de gotieke kunst in het algemeen, ni het scheppen van drie-dimensionele vormen of het nabootsen ervan, over te nemen is een vraag die wij in het midden laten! Verscheidene paleografen schijnen hierop te willen ingaan, vooral waar zij de vergelijking maken tussen de gebroken bogen van het schrift en de ogivale vormen van de gotieke bouwkunst.

In ieder geval is de overgang van de gebogen naar gebroken vormen niet een plots verschijnsel geweest. Waar de eerste brekingen vastgesteld worden bij de monniken van Monte Cassino in de periode van 915 tot 934 is men het algemeen eens om de volledige doorbraak van het gotiek schrift te situeren rond 1200. Vanaf de oorsprong tot de algehele ontplooiing is bijgevolg een periode van bijna 3 eeuwen verlopen tijdens dewelke de geleidelijke ontwikkeling kan waargenomen worden. Dit gebeurt niet alleen in Italië maar ook in de noordelijke helft van Frankrijk vanaf de 11e eeuw, waar een gelijkaardige evolutie heeft plaats gehad.

De benaming van «gotiek» beantwoordt geenszins aan de historische betekenis die men geneigd zou zijn aan dit woord te geven. Het Romeinse Rijk kreeg een definitief einde in 476 toen Odoaker, een Germaans vorst, zich zelf uitriep tot koning van Italië. In 493 werd hij vermoord door Theoderik, een Oostgoot, die aldus meester werd van een rijk dat zich noordwaarts tot de Donau uitstreekte (16). Toen in de 15e eeuw de humanistische leer ontstond in Italië, grepen haar adepten voor alles terug naar de oudheid en aanzagen zij de evolutie naar de in de 12e eeuw ontstane kunstvormen als het werk van dezelfde barbaren die de Romeinse beschaving vernield hadden. Al het nieuwe betitelden zij als Barbaars of Gotsch, tiz ingevoerd door de Goten. Het tijdsverschil tussen het Gotsch rijk en de opkomst van de nieuwe kunstvormen schijnen zij niet in overweging genomen te hebben. Hetgeen sinds de oudheid gebeurd was kon enkel aan die verachtelijke Goten toegeschreven worden, m a w het was «gotiek» (17)!

De benaming gotiek is, ook wat het schrift betreft zodanig ingeburgerd geraakt, dat niemand nog kan twijfelen aan het feit dat zij niets te maken heeft met de volkeren die «Goten» genoemd worden.

Dat het gotiek schrift in den beginne enkel beoefend werd door de scribenten van de abdijscriptoria is er de oorzaak van dat de oorsprong ervan enkel op te sporen is in de boeken die aldaar geschreven en gecopieerd werden. Hoger hebben wij reeds uiteengezet dat in die tijd het schrift enkel tot de abdijen beperkt bleef. Met de verspreiding van de schrijfkunst werden andere stukken opgesteld waar een min of meer andere vorm van schrift gebezigd werd. Het gaat namelijk over de oorkonden die vanaf de 13e eeuw in groten getalle opgesteld werden. Naar gelang de hoeveelheid hiervan toeneemt, het landsbestuur nam immers meer en meer zijn toevlucht tot geschreven verordeningen en overeenkomsten,

(16) J. Uytterhoeven, Geschiedenis van de Middeleeuwen, 2e uitg. 1940, p. 23.

(17) H. Foerster, aangekondigd werk, p. 197, vermeldt de uitlating van Antonio Averulino, een Florentijns architect, in verband met de gotieke bouwstijl (± 1450): «Verflucht wer diese elende gotische Bauweise erfand. Nur ein Barbarenvolk konnte sie nach Italien bringen».

Het is overigens een feit dat de gotieke kunst in Italië nooit een volledige doorbraak kende.

ziet men dat het schrift op dit gebied een persoonlijke « ductus » krijgt. Het schrift van die documenten vertoont stilaan meer een vorm die eigen is aan de persoon van de scribent, dan dat het afhangt van een bepaalde school. Het is als onvermijdelijk te aanzien dat, van het ogenblik dat de schrijver niet meer onder de controle staat van een magister die een bepaalde schriftvorm oplegt, het schrift een gans persoonlijke vorm krijgt.

Niet alleen oorkonden van het grafelijk bestuur begonnen in de 13e eeuw in groter aantal het licht te zien, ook allerlei documenten van meer plaatselijk belang werden door de griffiers van de magistraten en allerhande instanties neergepend. Uiteindelijk komt men nu, in een periode waarin het schrift een enorme verspreiding kende, voor een massa documenten en schriften te staan waaruit onmogelijk nog op te maken is wat eigenlijk nog beantwoordt aan de naam van boek- of oorkondenschrift. Men heeft dan ook blijkbaar de gemakkelijkste oplossing gekozen en al die schriftsoorten, die de persoonlijke hand of ductus van de schrijver vertonen, geklasseerd onder de benaming « gotiek cursief ». Wel werden enkele schriftsoorten, die een meer algemeen verspreid karakter vertoonden, aanzien als pogingen om het verval van het schrift tegen te gaan. Zo signaleert prof. Eg. Strubbe o.m. de « bastarda currens » en de « bourgondische bastarda ». Wij menen hier niet te moeten ingaan op die onderscheiden. Ons opzet is immers de cursieven in meer gewone, dagelijkse documenten na te gaan. Het zijn immers die stukken waarvan een familie-vorser meestal moet kennis nemen. Overigens wordt door de paleografen weinig aandacht besteed aan de ontwikkeling van een bepaalde schriftsoort naar een cursief schrift. Zij beperken er zich meestal toe, naast een bepaling van cursief schrift, enkele voorbeelden te reproduceren. De eigenlijke evolutie van boek- of oorkondenschrift naar cursief schrift wordt slechts vluchtig vermeld.

Het zou eigenlijk voor een alleenstaande paleograaf niet mogelijk zijn uit de grote massa bewaard gebleven documenten uit de 13e tot 15e eeuwen, per streek een bepaalde structuur van het schrift na te gaan. Een team paleografen met elk een bepaalde opdracht zou hiervoor meer geschikt zijn. Een grote hinderpaal is overigens het feit dat weinig of niets bewaard gebleven is over de schrijfscholen waar de mensen, die in die tijd konden schrijven, hun kennis hadden opgedaan.

Ook prof. Eg. Strubbe geeft slechts een korte beschrijving van de overgang naar het gotiek cursief schrift. Toch is zijn uiteenzetting zodanig opgevat dat wij ze hier in extenso kunnen overnemen (18) :

« De schrijvende kringen nemen in de late Middeleeuwen, een uitbreiding die sedert de Oudheid onbekend was geweest. Dat heeft de lokale en individuele factoren waaraan het cursief uiteraard blootstaat, op ongemene wijze bevorderd, en aan het laatmiddeleeuwse cursief een zo geringe vormvastheid verleend, dat het dikwijls moeilijk is het typische van dat schrift te bepalen.

Het gotieke cursief is vanaf het tweede kwart van de 13e eeuw volledig gevormd (zie plaat 2, b). Het is vooral een oorkondenschrift. Vanaf het einde van de 13e eeuw is een onderscheid merkbaar tussen het gecalligrafeerde en het gebruikscursief. Het eerste waaraan men de naam « littera cursiva formata » of ook « brevitura » heeft gegeven, treft men in de oorkonden en netschriften aan,

(18) Eg. Strubbe, aang. werk p. 114-115.

het tweede dat men kortweg de « littera cursiva » of nog duidelijker de « littera cursiva currens » heeft geheten, wordt in het dagelijkse leven, de bestuurlijke notulen en dikwijls ook de oorkonden van gering belang gebruikt. In de handschriften treft men bovendien een verzorgde vorm aan, waarin wel eens minuskellletters voorkomen, en waaraan men de naam « littera cursiva textualis » heeft gegeven. Het onderscheid tussen die drie schriften hangt vooral van de zorg van de schrijver af, en in veel gevallen zijn geen duidelijke grenzen te trekken.

In vergelijking met de minuskel vertoont het gotieke cursief over het algemeen geringe verticaliteit, terwijl het brekingsbeginsel slechts in het vormen van enkele scherpe hoeken tot uiting komt. Het schrift heeft dan ook een weinig hoekig uitzicht.

In de tweede helft van de 13e eeuw eindigen de schachten en de staarten op haakvormige halen, terwijl de verbindingen meer uit een aaneenvoeging dan uit een ketenvorming bestaan, plaat 2, voorbeeld b geeft hiervan een duidelijk voorbeeld. De bouw van de letters zelf wijkt in veel gevallen van deze van de minuskel af. De a komt soms in unciale, meestal in moderne vorm voor; de c wordt gevormd uit een been met een streep, die er vlagsgewijze op geplaatst wordt; deze vlag dient tot naverbinding, terwijl het been een uithaal heeft die meestal de volgende letter vervoegt; de d heeft de unciale vorm met meestal een verdubbeling van de schuinbalk; de e heeft een gesloten ovaal, soms echter eenvoudig een lus met knikking, de naverbinding gebeurt langs de koplus; de f en de s hebben een staart met haakvormige lus; de g is samengesteld uit een ovaal en een onderlus van zeer verschillende vorm; de r heeft de minuskelvorm behalve in naverbinding met de o en soms met de buikvormige letters (b of p) waar ze de z vorm aanneemt; de s heeft op het einde, en soms bij het begin van een woord, de ronde vorm, elders de lange vorm; de t gelijkt op de c met het onderscheid dat de streep als dakstreep op het been is geplaatst: in vele gevallen is het onderscheid tussen de t en de c niet zeer duidelijk; de u heeft de gebroken v-vorm bij het begin van de woorden, elders de ronde u-vorm: op het onderscheid tussen de u-klinker en de v-medeklinker wordt niet gelet » (19).

— * —
* * —

NOTA BIJ DE PLATEN

De beperkte afmetingen van de bladspiegel van « Vlaamse Stam » laten, spijtig genoeg, niet toe sommige tekstvoorbeelden in hun oorspronkelijke volle breedte weer te geven. Daar het schrift zelf onze voornaamste bekommernis was, hebben wij verkozen de schriften op hun werkelijke grootte af te beelden zodat de verhoudingen tussen de verschillende schriftvoorbeelden behouden blijven. Sommige teksten dienden hiervoor links of rechts van de regels afgesneden. In de overschrijvingen worden de weggelaten gedeelten vervangen door « », hetzij vooraan, hetzij achteraan de regel.

(19) Niet alle aangehaalde kenmerken van het gotiek cursief van de 13e eeuw kunnen in onze schriftvoorbeelden weergegeven worden. Waar zij voorkomen wordt er op gewezen in de commentaar bij de platen.

Adducuntur regi uirgines post eam: pro-
xime eius afferuntur tibi in laetitia et
exultatione adducunt in templum regis.
Pro patribus tuis nati sunt tibi filii
constituos eos principes super omnem terram.

a. Karolingische minuskel (12e eeuw).

libere in pectus possidenda dedi. Actum est
in ecclesia presentia et corroboratum astantibus et in
testibus. scilicet frumaldo castellano. et filio
Dirolfo. folperto. Aluoldo. ceterisque fidei

b. Karolingische oorkondenminuskel (1123).

Quod res diuina iohanniticozum typum habeant.
et ex ipsorum nominibus actio et intentio exprimat.

c. Gotieke boekminuskel (ca. 1200).

Ego Baldeuinus di gratia flandrie et hannonie
Omne unicum est obliuionis remedium sic
contentiois notum explicat: quanta nroꝝ pde

d. Gotieke oorkondenminuskel (1197).

Afkorting en samentrekkingen worden in de overschrijvingen volledig uitgewerkt. Voluit geschreven letters of woorddelen worden in vetjes weergegeven. De interpunctie wordt, zoveel mogelijk, volgens de moderne opvatting aangepast.

— * * —

PLAAT 1

Deze schriftvoorbeelden werden overgenomen uit deel II van « Grondbegrippen van de Paleografie der Middeleeuwen » van Dr. E. Strubbe, nl. a. uit plaat X, nr. 25, b. uit plaat XI, nr. 27, c. en d. uit plaat XIII, nrs. 30 en 31. De overschrijvingen en toelichtingen zijn eveneens naar het werk van Dr. E. Strubbe.

a. **Karolingische minuskel (12e eeuw)**, tekst uit een psalterium (Vat., Pal. Lat. 30), vermoedelijk in de 12e eeuw geschreven.

Overschrijving :

1. Adducentur regi virgines post eam ; pro-
2. xime eius afferentur tibi, in letitia et
3. exultatione adducentur in templum regis.
4. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii,
5. constitues eos principes super omnem terram

Toelichting :

Schrift niet meer vierkant (t.o.v. oudere schriften) ; letters dichter bij elkaar geschreven en in de meeste gevallen door schijnlassen verbonden (r. 4 laatste woord : fi). Het laatste been van de m en n eindigt op een weerhaakvorming, terwijl de i en de u bovenaan een gelijkaardige grafie hebben. Op het einde van een woord wordt nu eens de ronde s gebruikt (r. 3 : regis, r. 4 : patribus tuis, r. 5 : eos principes), dan eens de lange s (r. 1 : virgines, r. 2 : eius, r. 5, constitues).

b. **Karolingische oorkondenminuskel (1123)**, gedeelte van de tekst van de oorkonde van 1123 door Karel de Goede aan de abdij van Nonnenbossche (Zonnebeke) verleend (R.A.B., Nonnenbossche nr. 1).

Overschrijving :

1. libere in perpetuo possidendam dedi. Actum est
2. in ecclesia Iprensi, et corroboratum asstantibus et vi
3. testibus, scilicet, Frumaldo, castellano, et filio
4. Dirolofo, Folperto, Aluuoldo ceterisque fideli.....

Toelichting :

Oorkondenschrift, dat zich alleen door de vlagversiering van de s en enkele malen van de f, evenals door de golvende vorm van het afkortingstreepje van het boekschrift onderscheidt. De schraivering door aaneenvoeging is bij de schach-

ten algemeen, op r. 4 heeft Aluoldo een d met gebogen schacht. Bemerkt het gebruik van de gecedilleerde e voor ae.

c. **Gotieke boekminuskel (ca. 1200)**, gedeelte van een tekst uit een handschrift van de « Moralia in Job » van Gregorius de Grote, dat, naar vermoed wordt, in het begin van de 13e eeuw te Brugge werd geschreven (Brugge, Stadsbibl., Hs 140, tentoongesteld te Brugge, Gruuthusemuseum van 18-7 tot 18-10-1981, « Vlaamse kunst op perkament », catalogus nr. 21).

Overschrijving :

1. Quod (teres, verbeterd tot :) tres amici Job hereticorum typum habeant,
2. et ex ipsorum nominibus eorum actio et intentio exprimitur

Toelichting :

Schrift dat nog sterk bij de karolingische minuskel aansluit; enkelvormige weerhaak op spitse aanzet bij de schravering (r. 1 : Job en habeant, r. 2 : nominibus - de letters b en h). De d op r. 1 : quod, heeft een gebogen schacht, elders in de tekst (niet weergegeven) ook een rechte schacht.

d. **Gotieke oorkondenminuskel (1197)**, gedeelte van een tekst uit een oorkonde door Boudewijn, graaf van Vlaanderen, aan de abdij van Oudenburg verleend (R.A.B., Charters blauw nr. 7351).

Overschrijving :

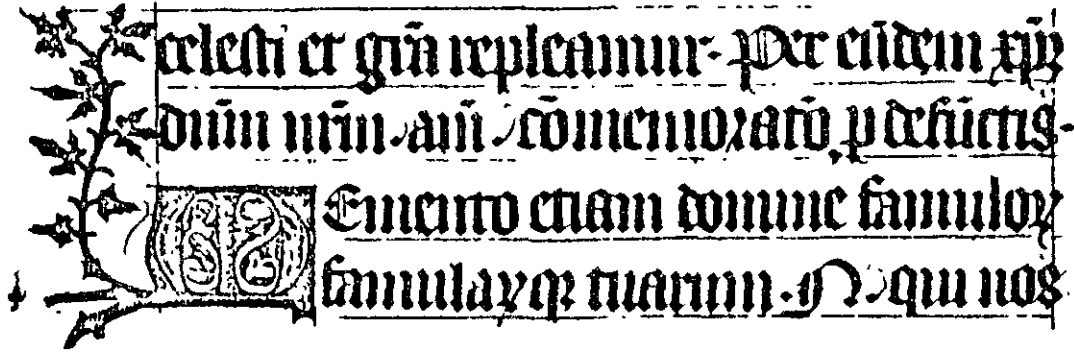
1. Ego, Baldeuinus, Dei gratia Flandrie et Halnonie.....
2. Quoniam unicum est oblivionis remedium scr.....
3. contentionis nodum explicat, quedam nostrorum prede.....

Toelichting :

Schrift, dat wegens het brede letterschema aan de karolingische minuskel herinnert. Het heeft reeds duidelijk scherpe hoeken, mist schravering aan de schachten en heeft vooral aan de voet van de letters de enkelvormige weerhaak die op een grafische vereenvoudiging teruggaat; dat is duidelijk na te gaan in het laatste been van de m. De schacht van de d is recht, soms gebogen (vgl. Baldeuinus en Flandrie op r. 1), doch hier is geen vaste regel, want verder in het niet afgebeelde deel van de tekst komt Flandrie voor, waarvan de d een gebogen schacht heeft.

PLAAT 2

a. **Boekfractuur (14e eeuw)**, tekst uit een Missaal, dat in de 14e eeuw in Frankrijk werd geschreven (Vat., Ottob. lat. 62); schriftvoorbeeld overgenomen uit het reeds aangehaald werk van E. Strubbe, plaat XIV, nr. 32, samen met overschrijving en toelichting.

a. Boektractuur (14e eeuw).

Raimert Voghelweien Foene .. boudena Dyferne ridders
 Comtes de houe .. Willen die corte .. Wynn volm volk-pankra
 ende gillis wonde Foene .. Wie sepanen volm den vrisken
 allen den ghonen die dese laceren Fullen Fuis op horeen lapan

b. Oorkondencursief (1280).

Overschrijving :

1. celesti et gratia repleamur, per eundem **Christum**
2. **Dominum nostrum. Amen. Commemoratio pro defunctis**
3. **Memento etiam domine famulorum**
4. **famularumque tuarum, N., qui nos**

Toelichting :

Volmaakte fractuur, gekenmerkt door het overheersen van hoekige vormen en het scherpe contrast van de drukverdeling ; de conjuncties (samenvoegen van letters), vooral van de d in « de » en « do » (eundem, defunctis en domine, resp. r. 1, 2 en 3) zijn aan het cursief ontleend. Die letter bleef tot in de moderne tijden ongewijzigd en wordt dikwijls de littera psalterialis geheten.

b. **Oorkondencursief (1280) :** gedeelte van een oorkonde van de schepenen van het Vrije, juli 1280 (R.A.G., Proostdij van Sint Bertijns, charter nr. 115).

Overschrijving :

1. Reinuert v(.....) Ghodelleven zoene, Boudene Dyserine, rudders.....
2. Domaes die Hont, Willem die Corte, Wemin van Varsenare.....
3. ende Gillis Wouters zoene. Wie scepenen van den Vrihen.....
4. allen den ghoenen die dese lettren zullen zien of horen lesen

Toelichting :

Cursief schrift opvallend door de lange schachten die eindigen op haakvormige halen ; op r. 1 zijn de schachten zelfs aangedikt en in de richting van de linkerzijde versierd met korte streepjes ; de i wordt eenmaal aangestipt, nl. in het eerste woord « Reinuert » om het onderscheid te maken met de erop volgende n ; de dakstreep van de t wordt als dakstreep op het been geplaatst, en kan verwarring veroorzaken met de c (zie « corte », « wouters » en « lettren », resp. op regels 2, 3 en 4) ; bij de t op het einde van een woord wordt die streep zelfs verdubbeld door een weerhaal (zie « Reineurt », 1^e woord, en « hont » op r. 2) ; ook de c en de e krijgen als beginletter een verdubbeling (zie « corte » op r. 2 en « ende » op r. 3) ; de lange s, met dubbele haal, wordt gebruikt in het midden van een woord, de ronde s op het einde (zie bv. « dyserine » en « rudders » op r. 1). De ongewone vorm van de a schijnt terug te gaan op de kapitaalletter : A (zie van varsenare op r. 2, enz.).

(wordt voortgezet)

André GHYSELBRECHT